

MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI
O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI
JIZZAX FILIALI

**YANGI O'ZBEKISTON: FAN,
TA'LIM VA INNOVATSIYA
MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA
ILMIY-TEXNIK ANJUMAN
MATERIALLARI TO'PLAMI**

**9-10-APREL
2024-YIL**

WWW.JBNUU.UZ

INFO@JBNUU.UZ

[JBNUU.UZ](https://www.instagram.com/JBNUU.UZ)

[JBNUU.UZ](https://www.facebook.com/JBNUU.UZ)

[@UZMUJIZZAXFILIALI](https://twitter.com/UZMUJIZZAXFILIALI)

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON
MILLIY UNIVERSITETINING JIZZAX FILIALI**

**YANGI O‘ZBEKISTON; FAN, TA’LIM VA
INNOVATSIYA**
*mavzusidagi Respublika ilmiy-tehnika anjuman materiallari
to‘plami*
(2024-yil 9-10 aprel)

JIZZAX-2024

бала тәрбиесінде кең пайдаланылды. Өзінің мақалдарында туған жер, ел – отанды аса жоғары бағалап ардақтаған халық енді оларды қорғау әрбір ер – азаматтың басты борышы деп біледі. Ел талап, ойран салуды көздеген шапқыншы жау болса, оған қарсы аттану, қасықтай қаны қалғанша, ақтық демі біткенше алысу, сөйтіп дұшпаннан Отанды қорғап қалу халқын сүйген әрбір ер жігіттің азаматтық борышы болатындығын көрсетеді. «Жат елдің жақсысы болғанша, өз еліңнің сақшысы бол», «Елін сүйген ер болар» деген мақалдар осының айғағы. Халық мақалдары ел қорғау, басқыншы жауды талқандап жену жолында ерлік жасаған, қара қылды қақ жарған, қиядан тартып жол салған, жау қамалын қиратқан, табан тірескен айқастарда тайсалып тартынбаған жігіттерді ардақтайды, абыройлы атақ пен даңққа бөлейді. Олардың халық сүйсінген ерлік істерін кейінгі ұрпаққа үлгі етеді.

Қорыта келе Отаншылдық, ел – жұртын сүю, азаматтық борышын атқаруға болатын халықтық рухани құндылықтың бірі – ар – намыс. Бұл – борышты атқаруға итермелейтін әлеуметтік күш. Осы тұрғыдан алғанда ар – намыс қазақ халқының бойына туа біткен ұлттық әлеуметтік - психологиялық ерекшелік болмысы және ол азаматтық елін, жерін, тілін сүюге отандық ойлау жүйесінің негізі болмақ. Сондықтан баланың жасынан ар – намысын қалыптастыру үшін халықтық ертегілердің, ер – азамат бейнесін сомдап, үлгі етіп, мақтанышын, ерлігін мадақтап тәрбиелеудің маңызы зор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі;

1. М. Ғабдуллин «Ата-аналарға тәрбие туралы кеңес» - Алматы, 1999.
2. Педагогика. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. – Алматы, 2004.
3. Әбенбаев С. Тәрбие теориясы мен әдістемесі. – Алматы:Дарын, 2004.
4. Жарықбаев Қ., Табылдиев Ә. Әдеп және жантану. Атамұра, 1994.
5. Жарықбаев Б.Қ., Қалиев С.К. Қазақ тәлім-тәрбиесінің антологиясы – Алматы: Рауан, 1994.

BOSHLANG'ICH TA'LIM TIZIMIDA TARBIYAVIY ISHLARNI AMALGA OSHIRISHDA AMALIY KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH

Ernazarova Munisxon Jo'raqulovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish va boshqarish, tarbiya jarayonida sinf rahbari, direktor o'rinbosari va direktorning vazifalari, tarbiya jarayonini tashkil qilish metodlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tarbiya, tarbiya metodlari, tarbiyaga rahbarlik qilish, ta'lim turlari, maktab,ota-ona.

Abstract: This article analyzes the organization and management of educational work in secondary schools, the duties of the class teacher, deputy director and director in the educational process, methods of organizing the educational process.

Key words: upbringing, upbringing methods, upbringing guidance, types of upbringing, school, parents.

Bugungi kunda umumta'lim maktablarining yuqori sinflarida tarbiyaviy ishlar muayyan tizim asosida tashkil qilinmoqda. Ustoz murabbiylar tomonidan dars jarayonlarida, ota-onalar tomonidan esa oilada bajariladigan tarbiyaviy vazifalarga qo'shimcha ravishda ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari, sinf rahbarlari o'quvchilarning barkamol inson bo'lib tarbiyalanishlariga o'z hisssalarini qo'shmoqdalar. Tarbiya ijtimoiylashuv mahsuli ekanligini hisobga olsak, ularning rahbarligi va nazorati ostida sinf jamoalari ijtimoiy hayot tajribasini to'plamoqdalar, ijtimoiy axloq normalarini egallamoqdalar, o'z a'zolaridan har tomonlama kamol topgan va tarbiyalangan, mehnatga va ko'p millatli yangi O'zbekiston davlatini himoya qiladigan barkamol avlodni shakllantirmoqdalar.

Maktabdagi tarbiya jarayoniga rahbarlik qilishda sinf rahbarlarining tarbiyaviy faoliyati alohida o'rin tutadi. Sinfda tarbiyaviy ishning asosiy vazifasi sifatida har bir o'quvchi bilan shaxsning kamol topishiga faol ta'sir etadigan muhit yaratadi. Sinf maktab o'quvchilarining axloqini nazorat qiladi, ayrim o'quvchilarning xatti-harakati va faoliyatlari doirasida jamoatchilikning fikrini shakllantiradi.

Maktab direktori maktabda olib boriladigan tarbiyaviy ishning yuksak darajasini ta'minlashi uchun eng yaxshi o'qituvchilarni sinf rahbari etib tayinlanishiga asosli va puxta o'ylab yondashishi talab etiladi. Maktab faoliyatiga rahbarlik qilar ekan direktor tarbiyaviy jarayonda uzluksizlik va izchillik tamoyillarini amalga oshirib, tarbiyaviy ishlarda boshlang'ich va o'rta sinflar orasidagi izchilikka rioya qilinishiga alohida e'tibor berishi maqsadga muvofiq. Shu maqsadda maktab direktori I-III sinf o'qituvchilari va sinf rahbarlarining o'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini yaxshi bilishlari va kelgusi ishlarida mana shu darajani ko'tarishga yo'naltirilgan tizimni yaratishi, sinf murabbiylari uchun munosib pedagogik shart-sharoitni yaratishga mas'ul hisoblanadi.

O'quv sinfida sinf rahbarlarining qo'nimsizligi o'quvchilarning tarbiyasi va fanlarni o'zlashtirishiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatadi. Kuzatishlarimiz natijasida, amaliyotda sinf rahbarlari ko'p hollarda 2-3 yilda almashtirilishi ma'lum bo'ldi. Tarbiya jarayoni muayyan tizim va tarbiya metodlarining izchillikda tashkil qilinishi natijasida o'z samarasini beradi. Yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunda (2020 yil 23 sentyabr) umumiy o'rta ta'lim quyidagi 3 ta bosqichdan iborat ekanligi belgilangan:

- boshlang'ich ta'lim (I-IV sinflar);
- tayanch o'rta ta'lim (V-IX sinflar);
- o'rta ta'lim (X-XI sinflar).

Mazkur bosqichlar umumiy o'rta ta'limning o'z ichida muayyan burilish davrlarini belgilaydi. Boshlang'ich ta'lim ta'lim oluvchilarda umumiy o'rta ta'limni davom ettirish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim, malaka va ko'nikmalar asoslarini shakllantirishga qaratiladi. Tayanch o'rta ta'lim esa o'quv dasturiga muvofiq ta'lim oluvchilarga bilim, malaka va ko'nikmalarining zaruriy hajmini beradi, ularda mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. O'rta ta'lim o'quv dasturiga muvofiq ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalar o'zlashtirilishini, shuningdek, ta'limning keyingi turi tanlanishini hamda yuqori malaka talab qilinmaydigan kasblar egallanishini ta'minlaydi.

Shunga muvofiq, umumiy o'rta ta'limda sinf rahbarlarining almashtirilishiga zarurat bo'lsa, mana shu davrlar oralig'idagina almashtirilishi maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz. Umuman olganda esa, sinf rahbari I-IV sinflarida boshlang'ich sinf o'qituvchisi va V-XI sinflarda bitta

o'qituvchi tomonidan olib borilishi o'quvchilarning ta'lim va tarbiyadagi samaradorlik ko'rsatkichlarini ta'minlaydi.

Sinf rahbarlarini har qaysi parallel sinflarda direktor o'zining kundalik ishida tayanishi va ular tajribasi asosida yosh tarbiyachilarni o'rgatishi mumkin bo'lgan ancha tajribali tarbiyachilar bo'ladigan qilib taqsimlashi maqsadga muvofiqdir. Bordi-yu buni amalga oshirish mumkin bo'lmasa, direktor bunday kadrlarni tarbiyaviy ishga moyilligi va qiziqishi bo'lgan yosh sinf rahbarlaridan tayyorlash uchun qayg'urishi lozim.

Direktor va tashkilotchi tarbiyachilar qanday ishlayotganlari, tarbiyada umumiy natija nima hisobiga qo'lga qo'lga kiritilayotganiga sira befarq qaray olmaydilar. Shu sababli sinf rahbarlariga muntazam yo'l-yo'riq ko'rsatib borish direktor ishiga qo'yiladigan eng muhim talablardan biridir. Direktorning tashkilotchi bilan birgalikda oldindan qachon va qanday yo'l-yo'riq ko'rsatishini o'ylab olishi juda muhim, chunki sinf rahbarlariga berilgan yo'l-yo'riq ularga hamisha amaliy yordam ko'rsatishi zarur. Bu ishga har bir o'quv yili boshida, o'quv choragi yoki yarim yillik boshida ayniqsa e'tibor beriladi.

Pedagoglarning tarbiyaviy ishiga rahbarlik qilishdagi o'ziga xoslik maktab tiplari (boshlang'ich, tayanch o'rta, o'rta), ularning ish sharoiti (shahar, massiv, qishloq) hamda tarbiyachilarning malakalari bilan belgilanadi. Ba'zi hollarda direktor sinf jamoasi, sinf faollari, sinf sardorlari bilan amaliy ishlashni ko'proq o'rgatadi, individual ishga e'tibor beradi. Bu ish seminar, vebinar, ochiq tarbiyaviy mashg'ulotlar, tarbiyaviy masalalarga oid pedagogik adabiyotlarga umumiy tushuntirishlar, pedagoglar ishlab chiqarish jamoalari va keng ota-onalar jamoatchiligi vakillarnining birgalikdagi kengashlari ko'rinishlarida olib boriladi. Boshqa hollarda tarbiyachilar faoliyati bilan olib boriladigan ishning jamoa shakllariga e'tibor beriladi, qo'shimcha ravishda sinf rahbarlari va guruh faollari yig'ilishlari o'tkaziladi, ular uchun treninglar uyushtiriladi, alohida tartibda tarbiyaviy masalalar yuzasidan individual topshiriqlar beriladi va hokazo.

Maktablarda tarbiyaviy faoliyatga rahbarlik qilishining muvaffaqiyati ko'p jihatdan direktor va uning o'rinbosarlari tashkilotchilik qobiliyatlariga bog'liq. Tarbiyaviy jarayon metodikasini bilish direktor va tashkilotchiga tarbiyachilar jamoasini ishini yo'naltirishga, ularga zarur ish shakllari va metodlarini o'z vaqtida eslatib turishga, maktab o'quvchilarining faolligi va ular tarbiyasining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Maktab direktori umumpedagogik tamoyillar va o'qituvchining mehnatini ilmiy tashkil etish to'g'risidagi qoidalarga tayanib, maktabda va undan tashqarida o'quvchilar bilan olib boriladigan barcha tarbiyaviy mashg'ulotlar majmuini nazarda tutgan holda pedagoglarning kun va hafta davomidagi mehnat qobiliyatlarini o'rganishi lozim. Tabiiyki, u o'z o'rinbosarlari, sinfdan va maktabdan tashqari ishlar tashkilotchisi, sinf rahbarlari tarbiyachilari va yetakchilar (tarbiyachilar funksiyalarini taqsimlash, tarbiyachilik burchini bajarish uchun nazariy tayyorgarlik va mustaqil tayyorlanish yo'llarini oldindan belgilab olish) mehnatini tashkil qilish va uning dinamikasining o'ziga xosligini ham nazardan chetda qoldirmaydi.

Hozirgi vaqtda ko'pgina maktablarda sinf rahbarlarining tarbiyaviy ishiga rahbarlik qilish vazifasi sinfdan va maktabdan tashqari ishlar tashkilotchisi (to'garak rahbarlari) qo'lga topshirilgan (bir o'rinda maktab direktori tarbiyaviy jarayonga umumiy rahbarlikni o'zi olib boradi., ikkinchi bir holda bu ishga rahbarlik vazifasini butunlay tashkilotchiga yuklaydi). Shuning uchun ham umumiy o'rta ta'lim maktablarida tashkilotchilik qobiliyatiga ega o'qituvchilarning ish hajmi boshqa o'qituvchilarning o'z lavozim vazifalarini yetarli darajada

amalga oshirmaganligi hisobiga ortib ketadi. Bu esa tizimni ishdan ichqaradi va ta'lim-tarbiya hamda tashkiliy masalalar sifatining pasayishiga sabab bo'ladi. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun tashkilotchi sinf rahbarlari faoliyatidagi kuchli va kuchsiz tomonlar hamda ular tarbiyalayotgan kollektiv haqida doimo axborot to'plab borilishi, ularning faoliyati namuna sifatida ko'rsatilishi va har bir sinf rahbaridan o'z ishini shunga muvofiq tashkil qilishi talab qilinishi maqsadga muvofiq. Bunga maqsadga yo'naltirilgan kuzatishlar, suhbatlar mashg'ulotlarga kirib turish, hujjatlashtirishlarni o'rganish va hokazolar orqali erishiladi.

Tashkilotchining tarbiyaviy faoliyatiga rahbarlik qilishdagi malakasi, uning pedagogik mahoratining mezonni pirovard maqsad-maktabda tarbiyaviy ishning, umummaktab va sinf jamoalari hamda bu jamoa a'zolarining tarbiyalanganlik darajasidir. Tashkilotchi har bir o'quvchi onglilik va ijtimoiy axloqning yuksak darajasiga erishsin, degan shior bilan ish olib borishi lozim.

Maktabda tarbiyaviy jarayon rivojlanib boradigan qilib qurilishi uchun maktab direktori va tashkilotchi I-IV sinflar o'qituvchilari va V- XI sinflarning sinf rahbarlari bilan olib boriladigan metodik ishlarning aniq dasturini belgilab oladilar. Bunda asosiy e'tiborni turli yosh guruhlaridagi o'quvchilarni tarbiyalashning mazmuniga qaratadilar. Zotan I-IV sinflarning o'qituvchisi maktabga qiziqib kelgan yetti yoshli bola tarbiyaviy ta'sirga osongina berilishini bilishi lozim. U yaxshi o'quvchi va bilimdon bo'lishni istaydi. Uning tarbiyasi xilma-xil faoliyatda kechadi. Mana shuning uchun ham bolaning maktab ostonasiga birinchi qadamlari yozish, o'qish, hisoblashga o'rganayotgan o'quvchi sifatida ham boshqalar bilan birgalikda (ikkita, uchta, beshta bo'lib) yashash va ishlashni o'rganayotgan o'quvchi sifatida ham yaxshi o'ylangan va uyushtirilgan bo'lishi muhimdir. Uni murakkab bo'lmagan topshiriqlarni bajarishga o'rgatish va uning ishi baholanishi, unga nima deyilgani, nimani yaxshi bajargan-u nimani hali o'rganmaganini aytish uchun kuzatib borilishi kerak. Boshqalar bilan birgalikda topshiriqni bajarib, birinchi sinf o'quvchilari axloqiy tajriba orttiradilar.

Maktabda tarbiyaviy jarayon eng oddiy narsalardan boshlanib, asta-sekin murakkablashtirib boriladi, shu tufayli tarbiyaviy ishda tadrijiylik tamoyilini amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Shunday ekan, bolalar bilan ko'plab suhbalar o'tkazish, yangi-yangi ishlarni, ekskursiya va yurishlarni uyushtirishga shoshmaslik lozim.

Maktabga bolalar turlicha tayyorgarlik bilan keladilar. Shu sababli tarbiya, mustasnosiz, har bir o'quvchiga juda diqqat bilan qarashni, uning shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilishni talab etadi. O'quvchining xatti-harakatiga berilgan baho ("sen yomon ish tutding" yoki "sening qilganing yaxshi") muhim hisoblanishi, lekin bu bola shaxsiga butunlay daxldor bo'lib qolmasligi lozim ("yomonsan" yoki "yahshisan"). Har bir o'quvchining o'z kuchsiz tomoni bo'lganidek, har qaysi o'quvchida kuchli tomonlarni topish mumkin: bu uning tartibliligi yoki ephilligi, odamoxunligi va boshqa xususiyatlari bo'lishi mumkin. Ijobiy xususiyatlariga tayanib har bir bolaning o'z kuchi va imkoniyatlariga ishonchni mustahkamlash oson.

O'qituvchi birinchi sinfda o'zining bolalarga nisbatan muomala usuli ular o'rtasidagi muomalaning xarakterini belgilashini doimo yodda tutishi zarur. O'quvchilarning qay darajada tarbiyalanganligi, kishilarga, o'z tengdoshlari va kattalarga, o'z burchini bajarishga, mehnatga, jamoaga munosabatidagi o'zgarish tarbiyaviy ish muvaffaqiyatining asosiy mezonni bo'lib xizmat qiladi.

Birinchi o'quv yilining oxiriga borib birinchi sinf bolalari o'zlarining burchi va vazifalarini yaxshi bilib oladilar. III va IV sinflarda o'quvchilar ishi faollashadi, ularni katta sinflarga

o'tkazishga tayyorgarlik ko'riladi. Mazkur sinflarda bolalarni tarbiyalashning ko'pgina o'ziga xos tomonlari yuqoridagi jihatlar bilan belgilanadi.

Boshlang'ich sinfdagi bolalar guruhlari - kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining ijtimoiy hayotga aralashuvining dastlabki bosqichi bo'lib, bunda o'quvchilar faoliyatining ijtimoiy yo'nalishi birinchi o'ringa chiqariladi, kishilar foydasiga jamoaviy mehnat qilish malakasi shakllanadi, ularning shaxsida ijtimoiy hayotga qiziqish tarbiyalanadi.

III sinfda o'qituvchi o'quvchilar faoliyatiga bevosita guruh sardorlari va yetakchilari orqali rahbarlik qiladi va ularni yo'naltiradi. U bolalarda o'quvchilar jamoasiga mansubligi bilan faxrlanish hissini shakllantiradi, tengdoshlariga do'stona munosabat o'rnatilishiga yordam beradi. O'qituvchining vazifasi o'quvchilarning xilma-xil (o'qish, o'yin, mehnat) faoliyatini ulardan birgalikda qilinadigan harakatni, umummanfaati uchun qilinadigan mehnatga, ijtimoiy va jamoa hayotiga ijobiy munosabat uyg'otadigan qilib tashkil etishdir.

O'quvchilar ishida faollar o'rtasidagi musobaqa katta o'rin tutadi. O'qituvchi musobaqani uyushtirib, maqtov, mukofot, jazoni qo'llar ekan, uning me'yoriga qattiq rioya qilishni tushunishi va yodda tutishi, eng muhimi, bolalarning axloqiy kamoloti ekanini unutmaslik lozim. Shu sababli musobaqa raqobatchilikka, har qanday yo'l bilan bo'lsa ham, yaxshi natijaga erishish istagiga aylanib qolishiga yo'l qo'yish mumkin emas. Musobaqani har bir faol faoliyatining biror bir turida g'olib chiqadigan qilib o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

O'quvchilarning o'yin tarzidagi mashg'ulotlarida ularning ma'naviy-irodaviy fazilatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor beriladi. O'yinda bolalar ma'lum maqsadni birgalikda hosil qilishga, boshlangan ishni oxiriga yetkazishga, o'z faoliyatlari natijasini tanqidiy baholashga o'rganadilar. Bu jarayonda sinf rahbari tashkilotchi, o'qituvchi, tarbiyachi, murabbiy sifatida o'z ijodkorligi va pedagogik mahoratini namoyish qilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Yuldashev M.A. Ta'lim sifati menejmentining tashqi va ichki nazorat mehanizmlari // Ilm ham jamiyat. –Nukus. 2016, - № 1. – B. 88-90.
2. D.E.Qarshieva. Klaster vositasida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyani shakllantirishning pedagogik asoslari(maktab malakaviy amaliyoti misolida). 13.00.01. – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi.Avtoreferat.Chirchiq 2021.12-b
3. Koshanova N.M. Oila va murabbiy manfaatli hamkorligining ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 1 | ISSUE 3 | 2020 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2020: 4.804.34-b.
4. Koshanova N.M. Ta'lim samaradorligini ta'minlashda oila ta'lim salohiyatini yaxshilash - dolzarb vazifa «Mug'allim ham yzliksiz bilimlendirio'» ilimiy-metadologik jurnalы .Nukus.2021.4-son.49-b.
5. Koshanova N.M. O'zaro raqobat va nazorat muhitini shakllantirishda ta'lim klasterining asosiy xususiyatlari//Pedagogik ta'lim klasteri:muammo va yechimlar.Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Chirchiq davlat pedagogika instituti.2021.25-26 iyun.103-b.
6. Danilova, L. N. «Roditeli-monstry» ili vospitatelnoe partnerstvo [Tekst] /L.N.Danilova//Direktor shkoly. - 2011. - №3. - S.67-72. 77
7. Budanova G.P. Povyshenie urovnya vospitatelnoy raboty v shkole. Normativno-pravovye osnovaniya deyatelnosti rabotnikov, vypolnyayuyshix funktsii klassnykh rukovoditeley/G.P. Budanova, L.N. Buylova. M., 2007. S. 204.

TAKRORIY EKIN SIFATIDA EKILGAN SOYANING GENETIK KOLLEKSIYASI NAMUNALARINING MORFOLOGIK BELGILARI

Mavlonova G.D.

Chirchik Davlat pedagogika universiteti

gulnozamavlyanova21@gmail.com

Annotatsiya: Morfobiologik belgilar soya ekini uchun muhim ahamiyatga ega ekanligi bois, tadqiqotlarimizda takroriy ekin sifatida ekilgan soyaning genetik kolleksiyasining, g'unchalash, gullash va dukkaklash davrida o'simlik bosh poyasining balandligi, bitta o'simlikdagi barglar soni va bosh poyadagi bo'g'inlar soni belgilari o'rganildi. Olingan natijalarga ko'ra, soya genetik kolleksiya namunalari nazoratga nisbatan tajriba (preparat bilan ishlov berilganda) g'unchalash, gullash va dukkaklash davrlarida o'rganilgan morfologik belgilariga ko'ra yuqori ko'rsatkichlarni qayd qildi.

Kalit so'zlar: o'simlik, soya, kolleksiya, belgi, morfologik, g'unchalash, gullash, dukkaklash.

KIRISH

Dunyoda dukkakli don ekinlari xalq xo'jaligida juda muhim hisoblanib, dunyo aholisini oqsil, moy, uglevod va boshqa organizm uchun zarur moddalarga bo'lgan talabini qondirishda asosiy mahsulotlar ekanligi ma'lum. Soya tarkibida nodir oqsillar mavjud bo'lib, u ozuqalik qiymati bo'yicha hayvon oqsilidan qolishmaydi. Uning tarkibida noyob biologik faol moddalar va vitaminlar hamda qimmatli mikroelementlar mavjud. Soya tarkibida laktoza va xolesterin umuman uchramaydi[1].

Soyaning naviga va yetishtirish sharoitiga bog'liq holda, uning donida 30-55% oqsil va 17-26 % yog' mavjud. Soyaning donida 20-25% uglevodlar, 4-5 % ko'plab elementlar (jumladan Ca, P, K, Na, I, Mo va boshqalar) hamda vitaminlar (E, B1, B2, B6) uchraydi. Soyadan mingdan ortiq mahsulotlar olinadi. Ozuqa oqsili, moy, kunjara, omuxta yem ishlab chiqarishda soya asosiy ekinlardan biri hisoblanadi [8].

Soya juda qadimgi ekin turi bo'lib hisoblanadi. Soyaning shakl va turlarining xilma-xilligini olimlar o'rganishib, bu turlar asosan 3 ta markazda shakllanganligini qayd etganlar. Ular: Janubiy- Sharqiy Osiyo, Avstraliya va Sharqiy Afrika. Aksariyat olimlarning fikriga ko'ra, soyaning vatani Osiyoning janubiy-sharqiy rayonlari hisoblanadi. Sharq mamlakatlarida soya qadimdan oziq-ovqat ekini sifatida ekib kelingan [5].

Soyaning turli mamlakatlarda keng maydonlarda yetishtirishning boisi shundaki, uning doni va yashil massasi to'yimli bo'lib, oziq-ovqat, yem-xashak, texnik va tibbiyot sohalarida ishlatiladi. Soyaning naviga va yetishtirish sharoitlariga bog'liq holda uning donida 34-48 %

293.	Мамбеталиев Қ., Бекполатова Ф. Сөз тіркесінің зерттелу тарихы	776
294.	Мамбеталиев Қ., Махаметжанов М. Бастауыш сыныпта оқылатын абай аудармалары	779
295.	Мамбеталиев Қ., Ағабеков М. Ыбырай алтынсарин қазіргі заман мұғалімдеріне өнегелі ұстаз ретінде	785
296.	Мамбеталиев Қ., Мадалиева А. Жас ұрпақтың отансүйгіштік сезімдерін педагогикалық тұрғыдан қалыптастыру	789
297.	Ernazarova M. J. Boshlang'ich ta'lim tizimida tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish	791
298.	Mavlonova G.D. Takroriy ekin sifatida ekilgan soyaning genetik kolleksiyasi namunalarining morfologik belgilari	796